

FEQİYÊ TEYRAN: DANÊRÊ ÇİROKEŞI'RA KURDÎ

Şiyar LEVENT,

Vekolerê Serbixwe, siyarlevent@outlook.com,
ORCID: 0000-0001-7919-5581

Article Type/Makale Türü:

Research Article/Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 07.04.2023

Accepted / Makale Kabul Tarihi: 10.07.2023

Published / Makale Yayın Tarihi: 20.10.2023

DOI: 10.35859/jms.2023.1279294

**Değerlendirme ve İntihal/Reviewing and
Plagiarism:**

Bu makale iki taraflı kör hakem sistemine göre en az iki hakem tarafından değerlendirilmiştir. Makale intihal.net adlı intihal sitesinde taranmıştır. / This article has been reviewed by at least two anonym reviewers and scanned by intihal.net plagiarism website.

Citation/Atf:

Levent, Ş. (2023). Feqiyê Teyran: Danêrê Çîrokeşî'ra Kurdî, The Journal of Mesopotamian Studies, Jimara Taybet a Edebiyata Kurdî ya Klasik, rr. 132-145,
DOI: 10.35859/jms.2023.1279294.

Şiyar LEVENT

KURTE

Me di vê xebata xwe de berê xwe da yek ji taybetmendiyên Feqiyê Teyran ku çima divê wekî danêrê çîrokeşî'ra kurdî bê nasîn. Di mijara çîrokeşî'ran de Feqî li gor helbestkarên serdema xwe bi awayekî berbiçav derdikeve pêş. Li ser çîrokeşî'rên kurdî hin aloziyên neçareserkiî hene ku xebata me dê li ser wan aloziyan hûr bibe. Di edebiyata kurdî ya klasîk de hin berhemên xwedîmediyar hene û ev nisbetî hin helbestkarên navdar bûne me bal kişande ser vê. Ev mijara heta niha nebûbû mijara xebateke taybet. Di vê xebatê de jî me bal kişand li ser çîrokenûsiya Feqiyê Teyran. Ji ber ku mijara me di mijarên edebiyata zimanên din yê dinyayê de jî mijareke girîng e me berê xwe da lîteratura edebiyatên nêz û ji wan mînak anîn, piştî me nimûneyên kurdî yê derveyê Feqî û herî dawî her çar berhemên Feqî anîn. Me di xebata xwe de berê xwe da têgerîna lîteraturê ji çavkaniyên heyî sûd wergirt û herî dawî dane dan berhev. Di encema xebata me de derket ku Feqiyê Teyran bi çar berhemên xwe yê çîrokeşî'r di edebiyata kurdî de bûye danêrê vê qadê.

Peyvên sereke: Edebiyata Kurdî, Çîrokeşî'r, Çîrokên Menzûm, Menzûmên Kurdî, Feqiyê Teyran.

Kürtçe Manzum Hikayeciliğin Kurucusu: Feqiyê Teyran

ÖZ

Bu çalışmamızda Feqiyê Teyran'ı neden Kürtçe manzum hikaye yazıcılığının kurucusu olarak nitelediğimizi aktarmaya çalıştık. Manzum hikaye konusunun Feqiyê Teyran döneminin şairleri arasından açık bir şekilde öne çıkmaktadır. Çalışmamızda Kürtçe manzum hikayeler üzerine olan bazı karışıklıklara değindik. Klasik Kürt edebiyatında bazı ünlü şairlere nisbet edilen eserler olup henüz eser sahiplerinin kim oldukları netleştirilememiştir, biz de buna dikkat çektik. Bu konu şu ana kadar özel bir çalışmanın konusu olmamıştı. Biz de bu çalışmamızda Feqiyê Teyran'ın hikaye yazıcılığı yönüne dikkat çekmek istedik. Bu konu yakın coğrafya edebiyatlarında da önemli bir konu olduğu için onların da literatür taramasını yapıp onlardan da örnekler sunduk, kürt edebiyatından örnekler vererek Feqiyê Teyran'ın dört manzum hikayesini işledik. Bu çalışmamızda literatür taramasının yanında var olan çalışmalardan istifade edip bulguları karşılaştırdık. Çalışmamızın sonucunda Feqiyê Teyran dört manzum hikaye eseri ile kürt edebiyatında bu alanda kurucu olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kürt Edebiyatı, Şiirsel Hikayeler, Manzum Hikaye, Kürtçe Manzumeler, Feqiyê Teyran.

Feqiyê Teyran: The Founder of Kurdish Verse Storytelling

ABSTRACT

In this study, we have tried to explain why we consider Faqî Tayran to be the founder of Kurdish verse story writing. Faqî Tayran clearly stands out among the poets of his time in the field of verse stories. In our study, we have addressed some of the confusion over the Kurdish verse story. We drew attention to the fact that there are works attributed to some famous poets in classical Kurdish literature, but the identity of the authors has not yet been clarified. This subject has not been the subject of a special study until now. In this study, we wanted to draw attention to Faqî Tayran's aspect of story writing. Since this subject is also an important subject in the literatures of nearby geographies, we have reviewed their literature and presented examples from them as well, and we have given examples from Kurdish literature and studied four verse stories of Faqî Tayran. In this study, in addition to the literature review, we benefited from the existing studies and compared the findings. As a result of our study, Faqî Tayran stands out as a founder in this field in Kurdish literature with his four verse stories.

Keywords: Kurdish Literature, Poetic Stories, Manzum Stories, Kurdish Manzums, Faqî Tayran.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, we have focused on examples of poems/stories that have become a literary genre that has continued from ancient times to the present day in the world and that have many examples in classical literature. However, due to the scope of this study, apart from the examples of this genre in the world, only four poetic stories of Faqî Tayran in classical Kurdish literature have been discussed. Sometimes new names have to be given to some subjects or things, and if it is in another language, it should be appropriate. In Kurdish, a new name, "çîrokeşi'r", has been given to the verse story. According to our findings (Ertekin û Basuğuy, 2022: 72), this name was used for the first time in his work and became widespread over time. Each of the four verse stories, which are the subject of our study, is treated separately and brief summaries are given in the content of the article. Although there are examples of verse stories in classical Kurdish literature before Faqî Tayran, the authors of the works have always been the subject of debate, so much so that some anonymous works have even been attributed to Faqî Tayran.

Faqî Tayran (1563-1632) lived in what is considered the golden period of classical Kurdish literature (late 16th-early 17th century). In addition to his poems, he also wrote four verse works (Bersîsê 'Abid, Şêxê Sen'an, Zembîlfiroş, Kela Dimdim). In this study, we have focused on these four works and at the end of the study, it has been determined that Faqî Tayran was a pioneer in classical Kurdish literature with these four works.

Many studies on Faqî Tayran have been conducted on various subjects and published in different places. Examples of these studies are given in the literature and bibliography section of our article and they have been utilized. However, according to our research, no special study has been conducted on this subject. The subject of Faqî Tayran's being a pioneer of poetic stories in Kurdish is covered in this article. The article includes examples of verse stories from around the world and the reasons for their emergence. Some examples from the literatures of nearby geographies are given, and similarities and differences between the given examples are also identified and explained. Some verse stories have different characters or different names, but they are similar in terms of subject matter, which is also explained in the article with a few examples.

In summary, the content of this article includes the general explanation of the subject, the subject itself, examples, conclusion and bibliography respectively. In the introduction part of this article, a general explanation of the article has been made. Since the subject is a new and different field, the information given is scanned from the literature and the information obtained is written in its place. As a result, the content of the article was written and concluded according to the essence of the subject.

Destpêk

Her milletek xwedî dîrok, ziman, çand û nirxên mirovî ye. Nirxên Xwedêdayî û yên ku milletan çêkiriye digel hev dibin gencîneyên neteweyî. Di warê edebiyatê de jî milletan bi cureyên cuda berhem hilberandine, hin ji wan cure berhemana ku di warê çand, ziman û folklorê de cîhê girîng digrin çîrok, destan an jî efsane ne. Dabeşkirinên bi vî rengî bi geşedana edebiyatê re çêbû. Di despêkên xwe de wan wekî devkî ji bo gel dihatin gotin, yan jî dibûn keresteyên reşbelekê edîbên serdema xwe. Di dîroka edebiyata kurdî de jî hin bûyer, bi saya edîbên zana bi honakên edebî bûne keresteyên helbestan û teşeyên wekî menzûme wergirtine. Herçend vegotina çîrok an cureyên wekî wê bi qaîdeyên helbesta klasîk zehmet be jî helbestvanên xwedî şiyar, ew berhemên xwe heta roja me veguheştine.

Di warê çîrok û cureyên mîna wê de wekî devkî û nivîskî berhemên me hene, lê hêj jî em li ser wan zêde kûr nebûne û me ew nekirine mijarên kitekit, wekî mijarên şanazî û lêkolînên nekûr mane. Li gorî me edîbên kurd û berhemên wan jî aliyê lêkoleran ve di mijarên ciyawaz de kêmtên kolandin, lewra gava em berê xwe didin kesayet û berhemên edîbên xwe, ew piralî ne. Yek ji wan jî Feqiyê Teyran e, ku bi menzûmeyên/çîrokeşi'rên¹ xwe, nebûye mijara xebateke taybet.

Çîrokeşi'r, bi taybetiyên xwe di nav helbestên cureyên din de aşkere dibin û çêjeke wan ya taybet heye. Digel vê helbestvanên ku çîrokeşi'r nivîsîne, heta niha bi awayekî têkel bi mijarên din re hatine analîzkirin. Ev yek girîngiya vê mijarê di neqebeke teng de dihêle. Bi qasî me lêkola, mijara çîrokeşi'rên kurdî heta niha nebûye babeta lêkolîneke taybet, bo vê boneyê me jî ev mijar kir babeta xebata xwe.

Ji bo ku ev mijar û angaştê wê piştrast bibe, di naveroka vê xebatê de daneyên derbarê vê mijarê de wê bîn dayîn ku têkilî mijara vê xebatê ne. Ji bo ku ev xebat bigihêje çareseriyekê me mînakên edebiyatên nêzî edebiyata kurdî anîn û di edebiyata kurdî de hebûna wan cure berhemana bi awayekî kronolojîk nivîsî, ku ev yek bibe tesbîta angaştê me.

---

¹ Prof. Dr. M. Zahir Ertekin di xebatên xwe de li şûna hikayetên menzûm peyva "çîrokeş'ir" bikar tîne. (Ertekin û Basuğuy, 2022: 72) Em ê jî di vê xebatê de wê peyvê bikar bînin.

Di lîteratura kurdî de Feqiyê Teyran wekî şai'rekî zimanhêsan tê naskirin, ev tespît her çiqas şaş be jî ev tespît bûye sedem ku gelek xebat li ser Feqiyê Teyran bîn çêkirin. Lê xebatên hêja ên li ser Feqiyê Teyran jî pir in. Külter (2023) di xebata xwe de li ser nêrînên îlahî (*kelamî görüşleri*) yê Feqiyê Teyran, İlî (2019) di xebata xwe de li ser nêrînên heyînî (*varlık görüşü*), Tenik (2021) di helbesta ey av û avê de zimanê heyînî (*varlık dili*), Orkin (2015) li ser hêmanên tesewufî yê berhemên wî xebitîne. Saydun (2018) li ser teşe û ciwankariya dîwana wî xebitiye. Karaca (2021) qesîdeya Fuzûlî û helbesta Feqiyê Teyran dane ber hev, Cîhanî (2019) li ser şewaza wî xebitîne. Ji bilî van, li Zanîngeha Van Yüzüncü Yılê ji aliyê Enstîtûya Zimanên Zindî ve di gulana 2022ê de bi temaya Feqiyê Teyran û Mîrateya Wî, Sempozyûma Kurdiyatê ya IIIyê ya Navnetewî hate lidarxistin û gotarên hatine pêşkêşkirin di pirtûka Feqinasîyê de hatine çapkirin. Me jî ji bo vê xebatê bi piranî berê xwe da van xebatan.

Carna hin têgeh ji aliyê bilêvkirin û hişdemayînê ve zehmet in, lewma navlêkirin û navdîtin hêsaniyek e, lewra em ê jî ji vir û pê ve ji bo menzûmeyan "çîrokeşî'r" bibêjin. Ev xebat ji çar sernavan û ji encamekê pêk tê. Pêşî ji geşedana çîrokê di edebiyatê de nexasim di edebiyatên cîran de çawa bûye û digel mînakan wê were pêşberî me. Xaleka duyem de em ê li ser çîrokeşî'rên kurdî rawestin ku yê berî Feqî û yê piştî wî diyar bikin. Di beşa sêyem de em ê bi kurtasî behsa çîrokeşî'irên kurdî bikin û yeko yeko li ser çîrokeşî'irên Feqî bisekinin. Sernavê dawî û mijara eslî wê ji Feqî û çîrokeşî'rên wî pêk were.

1. Çima Çîrokeşî'r

Derbirîna meremêkê ji hebûna însên ve heta îroroj her tim bi rêya vegotinê pêk hatiye. Ev vegotinê çî bi devkî çî jî bi nivîskî be her dem bûye rêya ravekirina meqsedan. Heta em dikarin bibêjin ku Xwedê jî bi rêya vegotinê emrên xwe ji Nebiyên xwe re veguheştiye. Ji ber van sedeman hêza vegotinê her hebûye û wê her hebe. Milletan jî ji bo ku heyînên dîroka xwe wekî kevnosopî veguhêzin, serî li rêya vegotinê dane. Nimûneyên pêşîn yê van mînakan ekserî destan, çîrok, helbest û cureyên ww. in. Meqседа nivîsîna bûyeran li gorî nivîser, mijar, û bûyerê diguhere, lê armanc tekane ye, ew jî ravekirin e.

Eger em berê xwe bidin dîrokê, nivîs û cureyên edebî di sînorên gelek teng de asêkirî bûn, ev yek jî dibû sedem ku bûyer bi piranî bi awayekî devkî bîn vegotin. Bi demê re nivîs û cureyên edebî zêde bûn lê îcar jî qaîdeyên edebî re nedidan ku çîrokek bi awayê devkî were nivîsîn. Di edebiyata kevn a yewnanîyan de û ya ereban de ji bo berhemên edebî qaîdeyên pîvanî hatibûn danîn, vê yekê karê vegotina çîrokan zehmet dikir. Wekî çareserî cureya mesnewî; menzûme yanî çîrokeşî'r welidî. Ev teşe nivîs li gorî cureyên din serbesttir bû, digel hunerên edebî peyamdayîn armanca sereke bû. Bi çîrokeşî'ran êdî du cureyên ji hev cuda têkel bibûn û êdî ji teşeyên din azadtir bû, ev di dîroka edebiyatê de pêngaveke mezin û ciyawaz bû.

Li gorî ku Uygur (2005, r.128) dibêje; di nav cureyên edebî de yê ku herî zêde têkelî hev bûne û di bin bandora hevdu da mane helbest û çîrok in. Eger em vê pênaseyê hinekî fireh bikin em dikarin bibêjin ku çîrok ne tenê di berhemên edebî de, di her warê jiyane de dikare were pêşiya me. Bo nimûne; îro çîrokek dikare di rojnameyekê de jî bê nivîsandin yanî çî bi devkî çî jî nivîskî çîrok her di jiyana mirov de heye. Helbest di serdemên kevin de, piranî bi mijarên wekî; dawet, mirin, qehremanî û mijarên hestiyarî ve dihatin gotin û nivîsîn. Têkelbûna van herdu cureyan di edebîya klasîk de rengekî din veda û bi demê re geş û xurt bû. Digel vê helbest jî ji serdemên kevin de, ji bo mirov hestên xwe bîne ziman bûye amûrek. Her wiha li gorî ku Cemiloğlu (2015, r.20) destnîşan dike metnên edebî bi sê awayan di perwerdeyê da tene bikaranîn: (1) hînkirina zimanî û pêşvebirina şiyanewerî yê zimanî (2) perwerdeya huner û estetîkê (3) perwerdeya nîrx û exlaqê. Gava em berê xwe didin helbestên Feqî ev her sê xal bi awayên serkeftî hatine bikaranîn.

Ji bo ku mijareke dirêj bûbûya helbest diviya di helbestê de jî hin guherîn pêk bihata, wekî me li jorê jî diyar kir ev guherîn bi menzûmeyan destpê kir. Em dikarin li vir bibêjin ku guherîna ku di dawiya sedsala 18hem û destpêka sedsala 19hem de destpê kir di warê edebiyatê de xwe dispart wan sedeman. Sedemên ku zor didan nivîskaran, bûn sedemên qalibşikeniyê. Gava berhemnûsan terka qalibên edebî kirin, hin hêsaniyên wekî fêhm kirin û armanca nivîskaran jî çêbû. Lewra di hin berhemên klasîk de bêyî şerh û tesvîrê berhem nedihat fêhmkirin.

Yek ji armanca menzûmenûs hîndarî ye, menzûme bixwe jî nivîsên fêrkarî yanî didaktîk in û nivîser di menzûmeyan de dixwaze ew bûyer di hiş û bîra giştî de bimîne. Qaîdeyên helbestê kêş û serwayê rê dida ku menzûme nikaribe dirêj bibe. Her wiha Sağlık, (2005, r.12-16) dibêje; “di çîrokeşi’ran de şair ji derfetên helbestê sûd werdigire, lê li vir armanca ne helbestnivîsîn e, çîroknivîsîn e”. Menzûmenûs di berhema xwe de li ser veguhestina çîrokê, hîs çêkirin, şîretkirin, meraqçêkirin û hînkirinê disekine û wan dike armanca. Ev sedem di encamê de fikra “zimanê menzûmeyan hêsan e” derdixe, rast e jixwe divê wisa be yan na ji armanca xwe dûr dikeve.

Îcar her milletî mijarê nêzî hev bi awayên cuda vehugestine û gelek caran jî ji nimûneyên hevdu sûd wergirtine. Bi piranî mijarên heyî li gorî taybetiyên civata xwe bi awayên çiyawaz honandine. Bo nimûne Ferîduddînê ‘Ettar di Mantîq’-Teyrê de bi cureyên cuda yên çûkan mijara Wehdetu’l Wicûdê rave kiriye, mînaka vê di berhemên Feqiyê Teyran de jî helbesta Ey Av û Avê ye. Feqî di vê helbesta xwe de digel avê diaxive av jî bersivê dide wî, carna jî li gorî vegêranên metnê kesê sêyem jî dikeve nava mijarê. Her wiha li gorî ku Akyel (2021, r.404) dibêje; çîroka Yûsuf û Zûleyxayê dişibe çîroka Zembilfiroş û Gulxatûnê. Ku ev yek bûye mijara gotara wê û ji gelek aliyên ve daye berhev. Eger em berê xwe bidin geşedana çîrokeşi’ran di edebiyatên cîran de divê em serenavekî cuda terxan bikin.

2. Çîrokeşi'r di Edebiyata Cîhanê de

Wekî me li navborî jî amaje pê kir cureyên edebî yên wekî çîrok, destan û efsane bi demê re ev navan wergirtine, ji ber ku di honaka helbestan de senifandinên wisa tune ne, em ê jî wan hemûyan wekî çîrok bihesibînin. Di dîroka edebiyata cîhanê de nimûneyên çîrokeşi’ran îlhama xwe ji çavkaniyên mîna şer, dîn û folklorê wergirtine. Ev çavkanî di nava her milletekî de bi taybetiyên xwe jî hev cuda dibê. Bo nimûne; ritûelên dînê Îslamê û dînên din jî hev cuda ne. Her wiha heyînen folklorîk jî li gorî erdnîgarî û milletan diguhere.

Li temamê dinyayê milletek tune ku bi pexşanê dest bi edebiyatê kiribe, nimûneyên edebî di dîroka edebiyata cîhanê de bi helbestan destpê kiriye. Bo nimûne eger em li pirtûka (Bottero, 2005) binêrin li wir jî em ê bibînin ku ji bo Destana Gilgamişê dibêje; “kevintirîn berhema edebî ya helbestkî”. Li gorî ku heta niha hatiye tesbîtkirin nivîsa bi rêk û pêk ya herî kevin “Gilgamiş” e. Îcar eger nivîsa edebî ya herî kevin jî ku bi awayê helbestkî hatiye nivîsîn û di nav xwe de bûyerekê dihewîne, wê demê gotina ku me got despêka nimûneyên edebî helbest in, rast e. Gilgamiş nivîsek beriya mîladê ye û gelek kevn e. Em ê berê xwe bidin nimûneyên hêj nêzîktir ku dikevin nava edebiyata klasîk.

Eger em bixwazin wekî nimûneyên pêşîn yên çîrokeşi’ran bibînin, divê em berê xwe bidin lîteratura Yewneniyên. Lewra li gorî Öztürk (2016, r.562) dibêje berhemên Homeros (“Ὅμηρος”) “Îlyada û Odysseia” jî nimûneyên yekem yên çîrokeşi’ran in. Îlyada çîroka şerê di navbera Trûvayî û Spartiyên de qewimiye di nav xwe de dihewîne. Odysseia jî wekî berdevama Îlyadayê hatiye nivîsîn. Homeros di van berhemên navborî de şerê ku nêzîkî deh salan domiyaye meha dawî bi awayekî giştî nivîsiye. Îlyada jî 16000 hezar beytî û jî 24 beşan pêk tê, wekî cure helbestên epîk in. Bi geşedana edebiyatê re nimûneyên bi vî rengî di edebiyata rojava de zêdetir bûne.

Di edebiyata erebî de nimûneyên pêşî yên çîrokeşi’ran nediyar in, lewra li gorî Guerber (2010, r. 474) nimûneyên pêşî jî aliyê el-Asmaî (m. 216/831) bi navê destana “Entere” ve hatiye nivîsîn. Lê

di rastiya xwe de ev berhem helbestên komkirî ne ku beriya pêxembertiya Hz. Muhammed dewra cahiliyê de hatine nivîsîn. Ev berhema ji 92 qesîdeyan pêk tê ku ji aliyê 72 kesan ve hatiye gotin. Gava nivîskarê Lubnanî el-Bustânî (1905, r. 162-175) wergera berhema Homeros ya Îlyadayê dike di rûpelên navborî de dibêje; “di eslê xwe de destaneke ereban tune ku rasterast xwe dispêre helbesteke li ser kesayetên girîng, lê yên heyî kêmi destanan nînin”. Di vir de *el-Bustânî* behsa çend helbestan dike ku berawirdî *Îlyada û Şahname* yên Îranî dike ku ne kêmi wan in. Li vir em dîsa hêza helbest û heyînen nav wê dibînin ku helbestên naverokçîrok in.

Di edebiyata farisî de destan (dâstân) cîhekî girîng digire. Lewra peyva destanê bixwe peyveke îranî ye (Güzel & Torun, 2020). Dema ku gelên îranî û hîndî (Îndo-Îranîyan) wekî yek gelî dijiyan çanda wan jî hevpar bû vê yekê di warê destanan da gencîneyek mezin ji îraniyan re hişt. Digel vê hin destanên kurdî jî di lîteratura cîhanê de wekî destanên farisî tînin hesabî. Li gorî Yıldırım (2015) destanên farisî despêkên xwe ji mîtolojiyên îranî werdigirin û ev çavkanî bi demê re halê nûjen werdigirin û dibin nivîskî. Eger mijar vegere ser çîrokeşi'ran divê raste rast em balê bikişînin ser Şahnameya Fîrdewsî ku di dîroka edebiyata farisî de berhemeke cîhtaybet e. Şahname di heman demê de berhemeke çîrokeşi'rî ye. Li gorî xebata (Şişman & Kuzubaş, 2017) şahname ji 60.000 beytî pêk tê, berhemeke epîk e, û ji aliyê yek kesî ve hatiye nivîsîn û nimûneya berhemên herî dirêj ya yeknivîskarî ye. Di şahnameyê de serpêhatiya qralên dîrokî hatiye nivîsîn.

Di edebiyata tirkî de destan, li gorî Köprülü (2009) heta niha destanek tirkan tune ye ku heta roja me yekpare hatibe, yên hene di çavkaniyên milletên cuda de cîh werdigirin û perçe perçe ne. Ji van ya herî kevn ji aliyê turkên Altayê ve hatiye veguhestin destana Yaratılışê ye. Piştî Yaratılışê, di dîroka edebiyata tirkî li gorî ku hatiye tesbît kirin yekem çîrokeşi'r *Kutadgu Bilîga Yusuf Has Hacib e* (Gökçek, 2014, r.289). Ev berhem di heman demê de yekem siyasetnameya tirkî ye.

Destan ku di dîroka her gelî de çî bi nivîskî çî jî devkî heye, ya girîng li vir ew e ku hatibe tomarkirin û veguhestin. Wekî têgeheke spesîfik destan, ji bûyerên diyar û nediyar yên dîrokê û ji hêza manewî ya gelan pêk hatiye (Usta, 2020, r.376) which is one of the oldest of literary genres and corresponds to the word “malhama” in Arabic; is a name derived from the root of “l-h-m”. In lexicon, it means “mortal, bloody war, war place, the most violent state of war, scattered corpses and clothes from all sides, oone of the most violent state of war that mankind cannot ran away”. However, specifically, they (epics. Wekî ku Usta jî amaje bi girîngiya destanan kir, destan nîşaneyên xurtbûna çanda folklorîk in. Heta vir me behsa hin destanên ku çîrokeşi'rî ne kir, ji vir û pê ve em ê berê xwe bidin menzûme/çîrokeşi'r yên kurdî.

3. Çîrokeşi'rên Kurdî

Di dîroka edebiyata kurdî de çîrokeşi'r cara pêşî kengî û ji aliyê kê ve hatiye nivîsîn bi awayekî zelal ne diyar e. Lê em dizanin ku di warê berhemdariyê de Feqî nûnerê herî girîng e, çar berhemên wî yên menzûm ji bo vê angaştê delîleke berçav e. Digel vê em ê di vê beşê de zêdetir balê bikêşin ser bandora Feqî ya derbarê çîrokeşi'ran de ku li ser helbestvanên piştî Feqî çawa rûdaye. Li gorî ku nimûneyên heyî berî Feqî ‘Eliyê Herîrî çîrokeşi'rek bi navê “*Qewlê Hespê Reş*” nivîsî ye². Di vê berhemê de behs ji bûyereke dînî-cengî tê kirin. Yıldız (2016, r.42) di berhema xwe de bi hurgulî li ser vê berhemê rawestiyaye û wê wekî menzûme/xezawetname/cengname pênase dike. Piştî ‘Eliyê Herîrî em di dîwana Melayê Cizîrî de jî nimûneyên menzûmeyan dibînin, bo nimûne; muşaaireya digel Mîr Îmadedîn Hekarî (38 bend), muşaaireya digel Feqiyê Teyran (50 bend) û Menzûmeyaya «*Ellah Sehergaha Ezel*” (284 beyt) lê tenê wekî menzûme ne yanî di naveroka wan de çîrok tune ne (2018, r.302-311).

---

² Em ê piştî vê beşê jî behs bikin ku derbarê nav û nivîskarê vê herhemê de hin gengeşî hene.

Ji bo çîrokeşi'rên kurdî serdema zêrîn serdema Feqî ye ku Feqî di serdema xwe de 4 çîrokeşi'r nivîsîne, ku du heb ji wan (*Zembilfiroş û Kela Dimdim*) xwerû û *resen malê folklorê kurdî ne, yên din jî* (*Şêxê Sen'an û Bersîsê 'Abid*) ji versiyonên edebiyatên din bo kurmancî hatine veguhestin. Lê Feqî ev berhem bi teşe û cureyên cuda veguhestine, Adak (2019, r.245) dibêje, “balkêş e ku Feqî mijara “*Şêxê Sen'an*” ji ‘Ettar wergeritîye, lê belê ji aliyê teşeya wê ve ku mesnewî ye, ‘Ettar neşopandiye û berhema xwe bi teşeya murebbe‘ê nivîsiye”. Piştî Feqî jî menzûmeyên kurdî hatine nivîsîn bê guman li vir dîsa rola Feqî derdikeve pêşiya me bo nimûne; Ehmedê Xanî di berhema xwe ya navdar *Mem û Zînê* de (Xanî, 2022: 42-3) behsa helbestvanên kurdî dîke ku yek ji wan jî Feqiyê Teyran e. Bandora Feqî li ser Xanî çêbûye lewra destana kevnar ya kurdî *Memê Alan* wekî cureyê mesnewî bi navê *Mem û Zînê* honandiye û bûye çîrokeşi'r.

Helbestvanên serdema edebiyata klasîk ku di bin bandora Feqî de mane û ji berhemên wî sûd wergeritine gelek in. Yek ji wan jî Mela Huseynê Bateyî ye, ku wî yekem mewlûda kurdî ya menzûm nivîsiye, her wiha wî jî berhema navdar a berbelav *Zembilfiroş* bi awayê menzûmî nivîsiye (Sadîni, 2022). Hebûna çîrokên gelerî û dînî pirî caran ji helbestvanan re bûne çavkaniyên îlhamî û wan jî heyînên ku di zimanên cuda de navên ciyawaz lê tê kirin bi hostetîya xwe honandine. Bo nimûne hikaye/çîrok/qisseyaya Hz. Yûsif ku di *Qur'an* a Pîroz de derbas dibe di edebiyata gelên misliman de gelek caran bi varyant û teşeyên cuda bûye babeta reşbelean. Îcar di kurdî de jî li gorî ku tê zanîn kesê yekem car çîroka *Yûsif û Zuleyxayê* bi awayê menzûme nivîsiye Selîmê Hîzanî ye (Geverî, 2013). Bandora bûyeran, bandorê li nivîskaran jî dîke, lewra gava yek yekê dinivîse û nivîskarek wê dixwîne ew jî diçe li bûyereke din digere û dixwaze ji ya berê xwe baştir binivîse, helbet ev angaşt me ye lê di binyada xwe de rastiyek e. Bo nimûne helbestvanê klasîk Harîsê Bedlîsî berhema Selîmê Hîzanî *Yûsif û Zuleyxayê* bi awayekî sadetir dinivîse û digel vê ew dibe yekem kesê ku *Leyla û Mecnûn* bi kurdî nivîsiye (Cihanî, 2021).

Mînakên bi vî rengî di edebiyata kurdî ya klasîk de gelek in. Di vir de xala/ên girîng Feqî û çîrokeşi'r in, lewra me di navborî de jî behs kir Feqî ji bo çîrokeşi'rên kurdî dibe hîmek û yên piştî wî tînan nivîsîn dibin perçeyên ser û derdorê.

3.1. Feqiyê Teyran û Çîrokeşi'rên Wî

Feqiyê Teyran di serdema xwe de û di roja me de her bûye kesayetê girîng. Li ser Feqî heta niha di nav gel de gelek çîrok hatine gotin û di edebiyata nivîskî de jî lêkolînên zanistî li ser hatine kirin. Em nikarin Feqiyê Teyran bi giştî bi gotarekê rave bikin lewra em êdî ji taybetmendiyên wî lêkolîn çê dikin. Yek ji van taybetîyan jî bê guman çîrokvebêjî û çîroknûsîbûna wî ye. Feqî di nav gel de jî û di berhemên xwe de jî bi çîrokên xwe tê nasîn. Feqî ji bo çîroka bibêje çîrok nedigot, derd û armançekê wî hebû ku ev çîrokên wî bibin şîret û hikmet. Di komxebata bi navê “*Feqînasî*” de gotara (Ertekin & Basuğuy, 2022, r.64) nivîskaran raste rast navê xebata xwe kirine “*Feqiyê Teyran: Şa'irê Hikmet û Nesihetê*” û bi berhemên Feqî bal kişandine ser aliyên wî yên şîretî û hikmetî. Lewma em ê jî ji bo Feqî bibêjin şa'irê nesihet û hikmetê. Her wiha Cihani, (2019, r.116)klasik Kürt edebiyatının kurucularından biridir. Kendisini ve eserlerini zamanının diğer klasik şairlerinden ayıran tüm klasik Kürt şairleri arasında kendine özgü bir tarzı ve yöntemi vardır. Çağdaş şairlerin aksine, şairlerini divan dilinde (eski Kürtçe kitapların yazıldığı sert dil jî her çar menzûmeyên Feqî ji aliyê şîret, tesewif û hikmetê ve rave dîke û ew jî heman têhegê bikartîne. Eger em bi giştî behsa Feqî bikin divê em ji wî re bibêjin “mirovê pîralî” Feqî di ‘ilm û tégihîştana xwe de li gorî serdema xwe di asteke lûtkeyî de ye.

Nîqaşên ku heta niha li ser jidayikbûn, nav, cîh, berhem û ww. hatine kirin nikaribûye girîngiya Feqî binixumîne. Feqî ji van wêdetir e, lewra gava em berê xwe didin berhemên wî naverok kemilî, tîr û tîjî ne. Feqî bi ilm û şiyana xwe xwestiyê hin tîştan rave bike û gel jî ji wan sûd werbigire. Nimûneya vê, helbestên wî yên nîda/gazîkirinê (vokativa) û çîrokeşi'rên wî ne. Gaziya Feqî banglêkirina heqîqetê,

xwestina dîtîna rastiyan û hişyarkirin bûye armanca Feqî, li vir pirs tê bîra meriv gelo civat pîrr xirab bû lewma Feqî bi vê êşê ketibû yan ji bo ku ditirsiya civat roj bi roj xirab be lewma ev nimûneyên çîrokeşi'ran vedigot û dinivîsî? Bi ya me Feqî merivekî pêşbîn bû lewma xwestiye ev nimûneyên şîretkar bibin malê gel û her di nav gel de were vegotin. Jixwe yek ji armanca nivîsîna çîrokeşi'ran jî ev e.

Feqî ji aliyê çîrokeşi'rnivîsînê ve xwedî gencîneyek e bêhemta ye, lewra hin çîrokeşi'r hene ku nisbetî wî dibin lê li gorî lêkolînan ev şaşî ye û bi lêkolînan hatiye sererast kirin. Bo nimûne Yıldız di xebata (2016, r.105) xwe de behsa vê mijarê dike dibêje “mînakên mîna berhemên menzûm yên wekî “*Qewlê Hespê Reş û Sîseban*” jî wekî berhemên Feqî hatine destnîşan kirin”. Ev yek vê dide nîşan ku eger em menzûmeyek kurmancî ya bê xwedî, yanî ku nav û mexlesa nivîser li ser tune be peyda bikin em bi piranî wê nisbetî Feqî dikin. Lewra em dizanin ku ew di vî warî de hoste ye.

Feqî di berhemên xwe de karakterên gelek ecêb hilbijartîne. Lewra li gorî çîrokan karakterên dijberî hev in. Bo nimûne di *Şêxê Sen'an* de karakter çendî bikeve rêya xirab jî di encamê de her tişt tê ser rîya rast. Di *Bersîsê 'Abid* de karakter pêşî baş e lê piştî xwe wenda dike xirab dibe. Di *Zembilfiroş* de jî bi heman awayê honaka karakter dewam dike ku mirovekî zahid e û li ser rîya rast şaş nabe. Di vir de Feqî bi karakterên cuda û çîrokên wan berê me dide rastiya rêya rast. Li gorî nusxeyên ber destan 4 berhemên Feqî yên çîrokeşi'r hene. Ew jî ev in; *Şêxê Sen'an*, *Bersîsê 'Abid*, *Zembilfiroş* û *Kela Dimdimê* ye. Ji ber ku mijara me raste rast ne naveroka çîrokeşi'ran e, em ê jî li jêrê di mijara her çar çîrokeşi'ran de tenê behsa çend hêmanên sereke bikin.

3.1.1. Şêxê Sen'an

Menzûmaya *Şêxê Sen'an* ew çîrokeşi'r e ku di nav berhemên Feqî de bûye çîroka herî bi bandor. Lewra di edebiyatên gelên wekî ereb, fars û tirkî de jî cîh wergirtiye. Gemi, (2016, r.108) di xebata xwe de di derbarê derketin û belavbûna menzûmeya *Şêxê Sen'an de agahiyên berfirehtir dide. Di edebiyata kurdî de jî ji bilî Feqî edibên wekî Melayê Cizîrî û Ehmedê Xanî jî ev çîrok telmîh kirine. Bo nimûne;*

Nimûneyek ji Melayê Cizîrî

*Mey nenoşî Şêxê Sen'anî xelet
Ew neçû nêv Ermenistanî xelet
Mislê Mûsa, Wî tecellaya Te dî
Ê Tu dî, kanê xeta, hane xelet?*

Nimûneyek ji Ehmedê Xanî

*Şêxê we ku pence hec bijarî
Dîn kir Te ji bo keça kufarî!*

Li vir ji wan mînakan tê fehm kirin ku edibên kurd jî hay ji keresteyên edebiyata gelên din hebûye û wan jî di berhemên xwe de îşaret pê kirine. Dirêjtirîn berhema Feqî *Şêxê Sen'an e, ku ji 362 bendan pêk tê* (Dereşî & Elî, 2011, r.295-479). Helbet çîrok hinekî dirêj e lê em ê li vir bi kurtî behs bikin;

“Di vê çîrokê de karakterê serekî ku Şêx e, li gorî çavkaniyan ji gundekî Yemenê ye ku dikeve navbera Şam û Yemenê. Di sala 743yê de hatiye dinyayê û di sala 828ê de wefat kiriye. Şêxê Se'nan, di serdema xwe de şêxekî navdar bû. Nêzikî pênsed softyên wî hebûn û nêzîkî pêncî salî ev kar berdewam kiribû. Sofiyên wî jî wekî wî bûn. Bi roj di riyazetê de û bi şev di 'ibadetên de dibuhurandin. Şêxê Se'nan hem zana bûhem 'emelkar bû. Rind haydar bû ji civata xwe û derdora xwe. Tiştên nepenî jî keşif dikir û ji derdan re merhem bû. Nêzîkî pêncî carî hec kiribû û hed ji umreyên wî re nebû. Li ser

kîjan nexweşî bixwenda, şîfayab dibû. Lêmêj û rojî û sunnet, jiyana wî bi xwe bû. Her kî dihate nik wî, rêberatiyeke rind ji wan re dikir. Şêx çend rojan li ser hev xewneke ecêb dît. Di xewna xwe de keçeke ermenî ya xaçparêz dibîne û aşîqê wê dibe. Ji bo ku wê bibîne digel murîdên xwe diçe Ermenistanê. Di encamê de Şêxê Se'nan keçîkê dibîne, lê keçîk ji bo teklîfa Şêx qebûl bike hin şertan davêje ber. Bo nimûne; divê Şêx, li dêrê 'îbadetên xwe bike. Divê Şêx Quranê bişewitîne. Divê Şêx zunnar li piştta xwe girêde, û şivantiya xenzîran bike û wd. Şêxê Se'nan van hemû şertan qebûl dike. Li gorî vegotina çîrokê duayên sofîyên wî qebûl dibin û Şêx ji wê riyê vedigere, keçîka xaçparêz jî dibe misilman lê zû wefat dike”.

Ji xwe me di navborî de jî ameje kiribû ku wekî teşe menzûme wê derfetê dide ku helbestvan mijarê dirêj bike, sedemek din jî ew e ku Feqî derdê xwe encax karibûye bi wî awayî bîne ziman. Ji xwe wî di dawîya vê çîrokeşî'ra xwe de ev eşkere gotiye.

*Muksî ji işqê sotiye
Ev qewl bi Şêx ve notiye
Halê xwe tê da gotiye
Ji “xeyn” û “lam”a hîcretê (Dereşî & Elî, 2011)*

Feqî bi van malikan dide zanîn ku wî merema xwe û derdê ku jê ditirsiya bi hev re honandiye dilê xwe bixwe şewitandiye û bi vî awayî di heman wextê de dilê xwe bo gelê xwe jî şewitandiye. Feqî di despêka helbestên xwe de wekî gazîkirin û şîretkirinê bang li xwendevan û guhdêran dike. Bo nimûne dîsa di benda yekem ya çîrokeşî'ra Şêxê Sen'an de bi vî awayê destpê dike.

*Guh dêrin nutqa aşîqî
Da ez bixwînîm vê xetê
Hemd û Senayê Xaliqî
Subhan ji Şahê Qudretê*

Gava Feqî di misra yekem de dibêje “ez bixwînîm vê xetê” em dizanin ku wî ev mesele nivîsiye û xwestiye her bimîne û bibe nimûneyek ji berhemên sûdewer.

3.1.2. Bersîsê ‘Abid

Menzûmeyê Bersîsê ‘Abid, di vê çîrokê de tiştta ku herî zêde bala me dikişîne karakterê Bersîsî ye. Lewra Bersîs di eslê xwe de mirovekî zahid e lê piştê bi dek û dolabên şeytên tê xapandin û jî rê derdikeve. Armanca Feqî di çîroka Bersîsî de ew e ku meriv çiqas zahid û zana be jî divê meriv bi rênîşandarekî re derkeve rê, tenêbûn xetere ye. Feqî encama bê rêbertiyê di helbestê de gelek baş nîşan daye ku çawa şeytan hêdî hêdî Bersîsî dixapîne. Ev çîrokeşî'ra jî 211 bendan pêk tê. Kurtêya çîrokê wiha ye;

“Bersîs, zahidekî bi rêk û pêk û baş e û li Şamê dijî. Heta 71 saliya xwe ji însanan dîr bi ‘îbadetê mijûl bûye. Şeytan lê nagere û her dixwaze wî ji rê derxe. Piştî gelek planan Şeytan xwe dixê şîklê şêxekî herêma Necîdê, gopalekî dixê destê xwe yê çepê û tîzbiyekê jî dixê destê xwe yê rastê û tê cem Bersîsî. Piştî gelek suhbet û têkiliyan, Şeytan 73 Bersîsî îqna dike ku bê şêx di vê riyê de çûyîn gelekî xeter e. Û bi hunerên xwe yê şeytanî Bersîs heyranî xwe dihêle. Axir Bersîs wî weke şêxekî mezin û heqîqî dipejirîne û dikeve bin bandor û hukmê wî. Piştî ku Şeytan xwe wek şêxekî da qebûl kirin, vêca beşa duyem a planê dixê dewrê. Şeytan diçe odeya keçîkeke xweşîk a mîrekî navdar e wê serdemê. Keç di xew de ye û Şeytan li ber guhê wê bi dengê bilind diqire. Piştî dengê Şeytên, keçîk nexweş dikeve. Bavê keçîkê, wê dibe cem seyda, şêx û melayên navdar ên wê serdemê, lê tu çereyekê ji keça xwe ra nabîne. Şeytan sê şevan li ser hev dikeve xewna bavê keçîkê û jê re dibêje; eger tu keça xwe bibî cem Bersîsî û şevêkê li cem wî bihêlî, ji ber ku nefesa wî xurt e, wê keça te li ber destê wî şîfayê

bibîne. Çendîn ku wezîrê mîr, jê re got ku: “bi xewnan meriv ‘emel nake” jî bê fayde ma. Bav û birayên keçikê, ew xemilandin û birin nik Bersîsî. Bi telqînatên Şeytên, Bersîs bi keçikê re zina kir. Piştî vî karî Şeytan ji Bersîsî re dibêje eger tu keçikê nekuji, wê malbata wê pê bihesin û wê te bikujin. Li ser vê telqîna Şeytên, Bersîs radibe keçikê dukuje û binax dike. Paşê Şeytan bi Bersîsî dide zanîn ku wî karekî kirêt û guneh bi encam kiriye. Şeytan ji bo ku çareseriyekê peyda bike ji Bersîsî destûrê dixwaze û diçe cem bavê xwe. Şeytan dereng vedigere. Şeytan ji bavê xwe te‘lîmatê werdigire ku Bersîs ji wî re secde bike. Ji bo vê yekê Şeytan diçe xewna bavê keçikê, di sûretê keçikê de. Û mijara kuştinê ji bavê keçikê vedibêje. Malbat hemû tîn nik Bersîsî, erdê dikolin, xewn rast derdikeve, cezayê îdamê li Bersîsî dibirrin. Di wê maweyê de Şeytan tê. Bersîs jê re dibêje tu li ku mayî? De min xilas bike. Şeytan dibêje eger tu ji min re secde bibî ez dê te rizgar bikim, min çare peyda kiriye. Bersîs radibe secdeyê ji şeytan re dibe û ji dîn derdikeve”.

Feqî wekî di her berhema xwe de di vê berhemê de jî bi çîrokan bûye rênîşanderek. Di çîrokeşi'ra Bersîsê ‘Abid e Feqî dîsa bang li me dike û dixwaze em berê xwe bidin gotinên wî yên rênîşander. Bo nimûne di despêka helbestê de wiha dibêje;

*Guh bid'ne pîrê deftera
Da ez bixwînim vê xetê
Mazin bibi Baxo me ra
Li cindiyê di xizmetê*

Eger wekî wate em nêzîkî vê çarînê bibin em di misra ya yekem de dibînin ku Feqî xwe wekî hosteyê van karan dide nîşan ku bêguman jî wisa ye. Gava Feqî dixwaze em guh bidinê ne ku em guhdar bikin û hew. Armanca wî ew e ku em guhdar bikin û li gorî wê ‘emel bikin. Lewra misraya çaremê dide nîşan. Eger ne wisa be wê aqûbet mîna Bersîsî bibe. Hostetiya Feqî di honak û tesîrê de gelekî serkeftî ye û kesên ku wî guhdar dikin bi vî awayê dikevin binê bandora wî.

3.1.3. Zembilfiroş

Menzûmeya Zembilfiroşê jî 60 bendan pêk tê. Kurtiya çîrokê wiha ye;

Zembilfiroş xortekî qeşeng e û debara xwe bi çêkirin û fîrotina zembilan dike. Û bi vî şiklî nanekî helal dibe nav mala xwe. Rojekê dema ku dîsa zembilan difiroşe, di ber keleha mîrê wî welatî re derbas dibe, jina mîr çav li Zembilfiroş dike û evîndara wî dibe. Bi fen û fûta wî tîne heta nava qesra xwe û de'wa ‘işqê lê dike, dixwaze ji wî îstîfade bike. Zembilfiroş jî dibêje; “ez ji Xwedê ditirsim” û li derfetekê digere ku xwe ji destê jinikê rizgar bike. Paşê bi behaneya destnimêjê, derdikeve ser baniyê qesrê û xwe davêje jêr. Berî ku bikeve erdê, melek Cebraîl wî digire û bi nermahî datîne erdê. Rojekê dema ku Zembilfiroş dîsa li hawirdor û bazarê selikên xwe difiroşe, macereya xanima mîr rû dide û ev macera ji çarîna 7em heta çarîna 31ê berdewam dibe ku mezintirîn beşa vê çîrokê ye; Piştî israra jinikê Zembilfiroş nesîhetan dike. Zembilfiroş dibêje ez ji Xwedayê xwe ditirsim. Du namehrem nikarin li ciyekî bicivin, eger na wê agir bi ser wan de bibare; Zembilfiroş li ber xwe dide ku xatûnê ji niyeta wê ya xirab veder bike lê jinik pir ciddî ye. Çi nesîhetên ku Zembilfiroş lê kirin jî, wê guh neda wan û ji şehweta dilkorkirî venegeriya. Çawa ku di qisseyê Hz. Yûsif de ku di Quranê de derbas dibe, Zelîxa jî bi heman şeweyê deriyên digire û dixwaze ji nefsa wî sûd werbigire. Yûsif jî wê re dibêje; “mêrê te ez xweyî kirime û qencî bi min kiriye. Bê guman ew ên ku zalim in nikarin xwe bigihînin felahê” (Bnr. Sûretê Yûsif, 12/23). Zembilfiroş jî ji jina mîr re dibêje, her çi rindî û xweşikiya te heye ew heqê mîr e/ mêrê te ye û li wî pîroz be;

Yek ji taybetmendiyên vê berhemê ew ku çavkaniya wê aîdê folklorê kurdî ye, digel vê ev çîrok bûye mijara kilamên dengbêjan, beravajî wê em dikarin bibêjin ku ev çîrok jî ber ku ji aliyê çîrokbêj û dengbêjên wê serdemê dihat gotin lewma bû keresteya Feqî. Li gorî hin nêrînan çîroka Zembilfiroş jî

gelek aliyên ve bi qîsse ya Hz. Yûsif ve tê şibhandin lê li gorî ku tê zanîn ew ji qelesa Feqî bişkiyaye ser reşbelekên dîroka edebiyata kurdî ya klasîk. Sedema vê jî şibîna bûyerê ye, ya din Feqî xweşikbûna rûyê Zembilfiroş dişibîne xweşikbûna Hz. Yûsif ku vê yekê di çarîna duyem de dibêje; *Zembilfiroş lawek rewal bû/ Bi kulfet û ehlî 'eyal bû/ Husneka Yûsif li bal bû/ Heqq e rezzaqe qismetê*. Em di çîroka Zembilfiroş de rastî peyama Feqî ya –xweş ‘ehlaqiyê- tîn.

Zembilfiroş jî mîna *Şêxê Sen'an* bandor li edebiyata gelên cîran kiriye û bûye çîrokeke nasyar. Piştî Feqî, Melayê Bateyî û Miradxanê Bazîdî jî menzûmeyaya Zembilfiroş nivîsîne.

3.1.4. Kela Dimdimê

Ji her sê menzûmeyên din cudatir Kela Dimdimê dişibe cureyên edebî yê wekî destan, cenname û helbesteke dirêj a epîk. Şerê ku li kelehê pêk tê û berxwedana şervanên kurd ku bi pêşengiya Xanê Lepzêrîn û tîkçûna wê ku bûye mijara vê çîrokeşî' rê. Feqî li vir aliyê xwe yê kelecandinê bikartîne ku bi malikên helbestê hêzê dide şervanên parêzvan. Digel vê em dibînin ku dîroka Kurdistanê de çî berxwedanên dijwar pêk hatine ku demên dirêj domiyane. Kela Dimdimê jî 67 malikan pêk tê û kurteya wê wiha ye;

“Di vê helbesta xwe de ruhê leşkeran ji aliyê şer ve wêrektir dike, û edebiyatê wekî hêzeke derûnî bikartîne. Lewra di helbestê de ew girîngiya şer, berxwedan û şehîdbûnê dide nîşan ku di riya şer de girîngtirîn merhele ew e. Ev çîrokeşî' r jî 67 bendan pêk tê û kurteya wê wiha ye; Di salên 1608û 1609ê de şerê Kela Dimdim rû dide. Devera ev bûyer lê qewimiye, Kela Dimdim e ku dikeve başûrê rojavayê bajarê Êrmiyeyê. Mijara vê destanê şerê di navbera Kurdên Biradostî û Dewleta Sefewiyan e. Sefewiyan di bin rêveberiya Şah Ebbas da xwestiye desthelatdariya Mîrektiya Biradostiyên tîk bibin û ji holê rakin. Kurd vê qebûl nakin û bi pêşdariya Emîrxan Biradostî an jî Xanê Lepzêrîn, li hemberî Sefewiyan berxwedaneke mezin dest pê kiriye. Lêbelê di encama şer û dorpêçêke giran û domdirêj de, Kela Dimdim dikeve û Kurdên Biradostî şikestinê dixwin. Destan, vê şikestinê û mîrxasiya kurdên cengawer di hundurê xwe de dihewîne”.

Ji vê çîrokeşî' rê jî diyar dibe ku Feqî di mijarên cuda de jî berhem nivîsîne. Lewra ev helbest di ‘eslê xwe de mijareke durrî mijarên çîrokeşî' rên berî xwe ne. Feqî di honandina hunerê de hosteyekî baş bû ku dikarî bû di mijarên cîyawaz de helbestan binivîse, Kela Dimdim nimûneyek ji van e.

4. Danêrê Çîrokeşî'ra Kurdî Feqiyê Teyran

Erê me got danêrê çîrokeşî'ra kurdî Feqî ye lê ka em binêrin bê di encamê de em bi çî delîlan vê angaştê xwe dikarin bipeyitînin. Çend pirs hene ku divê em bikevin dû bersivên wan da ku mijar zelal bibe. Gelo Feqî ji ber ku xwedî çar berhemên e dibe danêr, an jî ji ber ku berhemên wî nimûneyên ewil ên vê cureyê ne? Gelo ji ber ku berhemên xwe bi hostetî û şiyaneke nûwaze honandiye, an jî ji ber ku di warê vê cureyê de tesîreke mezin li peyrewên xwe kiriye?

Ji bo pirsê yekem em dikarin bibêjin ku erê bersiveke rast e, lê kêma e. Feqî berhemdarekî pîralî ye ev yek di warê berhemên wî yê çîrokeşî' rî de diyar dibe. Lewra di nava çîrokeşî' rên wî de çîrokeşî' rên warên cuda jî hene. Bo nimûne *çîrokeşî'ra Kela Dimdim û yê din ji hev cuda ne. Yanî Feqî ne ku ji bo tenê çar berhemên çîrokeşî' rî nivîsîne danêr e, berhemên xwe li ser mijarên cuda nivîsîne, danêr e.*

Dema ku em li helbestên Feqî dinêrin curbicuriya mijaran xwe dide dest. Hukma li ser mijarên edebiyata klasîk jî şiyana şai' r nîşanî meriv dide. Feqî di berhemên xwe de mijarên zanistên civakî yê wekî; eşq, şîret, hikmet, jiyana gel, tekiliyên mîr û jinan û mezin û biçûkan û ww. û mijarên tesewwûfî bi hostetî bikar anîne. Ev hostetîya wî di her çar berhemên wî yê çîrokeşî' rî de jî gelekî beloq e.

*Çawa ku tê zanîn her hoste tesîrê li derdora xwe dike û li pey xwe peyrew û feqîyan dihêle. Peyrew û feqî bi tesîra hosteyên xwe berhemên xwe dihonin û di berhemên xwe de hostetiyên xwe jî dikin. Di serî de Ehmedê Xanî ameje bi Feqî kiriye û piştî Xanî jî çend nûnerên giring ên edebiyata kurdî li pey Feqî meşiyane. Feqe Reşîd ewqasî di bin bandora Feqî de maye ku xwe wekî Feqiyê duyem (*Ela ey Feqiyê sanî, heta kengî bikî dewran*) (Gemi, 2018, r. 128) binav dike. Feqe Reşîd jî wekî Feqiyê Teyran berhemdar e û mesnewî nivîsîne. Her wiha Şêx 'Ebdurrahmanê Aqtepi jî yek ji şai'rên navdar e ku di bin tesîra Feqiyê Teyran de maye (Adak, 2015, r. 10-15).*

Gelek caran di xwendina berhemên klasîk de ji ber ziman, zeman, naverok, qalibên edebî û tiştên derdora van, merema helbestvên gelekî zor tê fehm kirin lewma meriv berê xwe dide ferheng, şerh û şiroveyan. *Lê gava em berê xwe didin berhemên Feqî em dibînin ku hin tişt jixweber di hişê me de zelal dibin, sedema vê jî ew e ku di nav berhemên Feqî de bûyereke/ên hev girtî heye.*

Têkiliya edebiyat û folklorê yanî helbest û çîrok gava bi hev re hevsengiyê *dikin* hêsani çêdibe, yê di dibêjin zimanê Feqî sivik e di gotinê de rast dibêjin lê di kûrahiyê *de şaş in*. Lewra felsefeya Feqî ewqas ne hêsan e. Feqî ji bo armanceke mayînde amûreke ji aliyê têgihîştinê ve zexm bikaraniye ku em niha jê re dibêjin çîrokeşi'r. Ev pêngava ku bi wî xurt bûye piştî wî jî her berdeyam bûye, Ehmedê Xanî ku Mem û Zîna xwe li ser heman metod û armancê nivîsiye ku ew jî bi xwe dibêje; *Şer'ha xemê dil bikim fesane/ Zîne û Memê bikim behane* em dibînin ku helbestvanên klasîk yê dixwestin ji herkesî re tiştê bibêjin be yî ku ji qalibên edebî yê hişk derkevin rêyeke wiha dîtine ku serkeşiya wan Feqî dikişîne.

Di dîrokê de kesên ku bi taybetiyên *berhemên xwe derdikevin pêş bi piranî di wî warî de xwedî yek berhemê ne lê di vê mijara çîrokeşi'ran de em dibînin ku be yî yê nisbetî Feqî dibin çar çîrokeşi'rên Feqî hene ku ev jî hostetiyêke nûwaze dide nîşan. Digel vê her çar berhem jî di qadên xwe de ji hev cuda dibin ji van ya herî cuda jî Kela Dimdimê ye û naveroka wê şoreşgerî-dîrokî ye ku di eslê xwe de cengname û destanek kurdî ye. Yê mayî bi naverokên xwe wekî berhemên şîretdayînê tên dîtin helbet ji van wêdetir in.*

Me di vê xebata xwe tenê Feqî ji aliyê hîmdarê çîrokeşi'ran ve lêkola lê em dizanin û di wê baweriyê *de ne ku* Feqî bi berhemên xwe ji her aliyê mijarên lêkolînan ve wekî ava ku di helbesta *ey av û avê de ye*. Berhemnûsiya Feqî *wî aniyê* vê astê lê nivîsîna berhemên cuda bûye ku ew bêtir derkeve pêş. Feqî *hîmê çîrokeşi'ra kurdî hem bi çîrokeşi'rên xwemalî û hem jî ji çîrokên* edebiyatên nêz li gorî qabiliyeta xwe veguheştiye kurdî û bi vî awayê bi taybetî di vî warî de û di warên cuda de di edebiyata kurdî ya klasîk de bûye nûnerekî ciyawaz.

Encam

Sedema ravekirina hestan di dîroka edebiyata klasîk a dinyayê de ne hêsan bû. Lewra her milleta ku çî rave kiribe yan bi devkî yan jî bi cureya helbestê ku xwedî qaîdeyên hişk e ravekirine. Helbestê rê li ber ravekirina hin hest û hîsan digirt lewra hinek tişt divê bi zelalî bihata nivîsîn û dirêj biba. Di serdema klasîk de ji ber gelek sedeman ev yek ne mimkîn bû. Nimûneyên ku me di navborî de behs kir di edebiyata dinyayê de jî di heman pêvajoyê de derbas bûne. Vê pêvajoyê xwe gîhandî edebiyata kurdî ya klasîk.

Di dîroka edebiyata kurdî ya klasîk de bê guman gelek kesan cîh wergirtine lê yê mayînde yê berhemdar bûn. Di serdema edebiyata klasîk de navdarbûn ne karekî hêsan bû. Lewra qaîde û qûralên gelek hişk hatibûn danîn û kesên xwedî hîs û ramanên kemilî carna nikarî wan bi rêya nivîsê veguhêzin, tenê kesên şareza dikaribûn vê pêk bînin. Helbet carna jî ji bo hin cureyên edebiyata klasîk werin nivîsîn divê di qaîdeyên edebiyatê de hin guherîn çêbibin ev yek bi destê helbestkar dihat kirin ev yek tenê di aliyê teşeyê de helbest diguherand, ji aliyê wateyê ve helbest xurt û watedar dikir.

Mijara çîrokeşi'ran berî ku werin nivîsîn di nav gel de heyînên devkî bûn piştî ku bûn nivîskî ji folklorê derbasî edebiyatê bûn. Di edebiyata kurdî ya klasîk de ev cure digel ku cûreyekê nû bû jî bi awayekê serkeftî hatiye hilberandin. Çîrokeşi'r bi naverokên xwe mijarên curbicur dihewînin ev yek di serdema xwe de jî mijarên cuda bûn. Bi van taybetmendiyên xwe çîrokeşi'r di nav berhemên klasîk de digel helbestan bêtir hatine hezkirin, sedema vê yekê jî têngîhîştina wan a naverokî ye. Mijarên çîrokeşi'ran bi gelemperî mijarên nav gel in, dikarin bên veguheştin û hişdemayîna wan hêsan in. Lewra hosteyên serdema klasîk ev bi zanayî kirine mijarên reşbelekên xwe.

Yek ji wan hosteyan Feqiyê Teyran e ku me di naveroka vê gotarê de bi qasî lêkolîna xwe berî da yek ji taybetmendiyên wî ku hîmdarê/danêrê çîrokeşi'ra kurdî ye. Di lêkolîna me de derket ku Feqî bi 4 berhemên xwe yên çîrokeşi'rî di nav lîteratura kurdî de dibe ew kes ku herî pêşî di vî warî de herî zêde berhem nivîsiye. Em dikarin angaştta xwe wiha bipeyîtin; bi berhemdariya wî ya curbicurî û ji ber ku berhemên wî nimûneyên ewil ên vê cureyê ne û herwiha ji ber ku bi hostetî û ne kêmî edebiyatên cîranan berhemên xwe nivîsîne û li pey xwe peyrew hiştine ku di heman cureyan de berheman bidin. Feqî ev çîrokeşi'r bi zanayî xistiye nava jiyana xwe û gel lewra wî dizanîbû bi helbestên qaîdeyên hişk nikare ji gel re hin tiştan rave bike. Bi vê hewla Feqî çîrokên nav gel bûne çîrokên pendî, şîretî, dersî, hikmetî û ww.

Çavkanî

- Adak, A. (2015). *Ekola Aqtepeyê ya Edebiyatê û Hizra Kurdî-Elewîtî-Neqşebendîtîyê*. Stenbol. Nûbihar.
- Adak, A. (2019). *Teşeyên nezmê: Di edebiyata kurdî ya klasîk de* (Çapa yekem, C. 1). Stenbol. Nûbihar.
- Akyel, Z. (2021). *Silvan'ın Tarihi Yapıları Ve Üzerlerindeki Bazı Figürler* (1. bs, C. 1). Ankara. Son Çağ Yayıncılık.
- Bottero, J. (2005). *Gilgamiş Destanı: Ölmek İsteyen Büyük İnsan* (O. Suda, Çev.; Sy 2; 1. bs, C. 1). İstanbul. Yapı Kredi Yayınları.
- Cemiloğlu, M. (2015). *İlköğretim Okullarında Türkçe Öğretimi* (6. bs, C. 1). İstanbul. Alfa Aktüel Yayınları.
- Cihani, P. (2019). Feqiyê Teyran'ın Şiirlerinde Üslup. *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 5(10), Art. 10.
- Dereşî, S., & Elî, D. (2011). *Dîwana Feqiyê Teyran* (Çapa 1, C. 1). Amed. Lîs Basın-Yayın.
- Dilovan, S. (2018). *Dîwan / Melayê Cizîrî* (5. bs, C. 1). Stenbol. Nûbihar Yayınları.
- el-Bustânî, S. (1905). *İlyâzetul Hümîrûs* (C. 1). Kahire.
- Ertekin, M. Z. û Basuğuy, B. (2022). Feqiyê Teyran : Şai'rê Hikmet û Nesîhetê. Timurtaş, A. û Tek, A. û Özdaş, H. û Ahmad, H. O. û Acar, M. (Ed). *Feqînasî. 63-93*. Ankara: Peywend.
- Gemi, A. (2018). Çend Agahî Derheq Jiyanê Feqê Reşîd û Sirru'l-Mehşera Wî de. Nûbihar Akademî, Jimar 9, Sal 5, 127- 145.
- Gemi, A. (2016). Feriduddin Attar'ın Etkisinde Gelişen Gülşehrî Ve Feqiyê Teyran'ın Şeyh San'An Hikâyelerinin Mukayesesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45), 10.
- Geverî, A. (2013). *Yûsuf û Zuleyxa: Selîmiyê Hizanî* (Çapa yekê, C. 1). Stenbol. Nûbihar.
- Gökçek, F. (2014). *Mehmet Akif'in Şiir Dünyası* (1. bs, C. 1-1). İstanbul. Dergah Yayınları.
- Guerber, H. A. (2010). *Destanlar Kitabı* (1. bs, C. 1). İzmir. İlyâ Yayınevi.
- Güzel, A., & Torun, A. (2020). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (10. bs, C. 1). Ankara. Akçağ Yayınları.
- İlî, E. (2019). Feqiyê Teyran'nın Varlık Görüşü. Hejmarê Weşandinê: 537105. [Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/>.
- Karaca, F. (2021). Berawirdkirinek Li Ser Qesîdeya Avê Ya Füzûlî û Helbesta Ey Av û Avê Ya Feqiyê Teyranî ji Alîyê Hêmana Avê ve . *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi* , 7 (13) , 9-35.

- Külter, Y. (2023). Feqiyê Teyran'ın Kelamî Görüşleri. (Yayın No:793159). [Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/>.
- Köprülü, M. F. (2009). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara. Akçağ Yayınları.
- Orkin, Ş. (2015). Di Berhemên Feqiyê Teyran De Hêmanên Tesewufî. (Hejmara Weşandinê: 415846). [Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Muş alparslanê]. <https://tez.yok.gov.tr/>.
- Öztürk, Ö. (2016). *Dünya Mitolojisi* (1. bs, C. 1). Ankara. Nika Yayınevi.
- Sadini, M. X. (2022). *Mela Huseynê Bateyî—Dîwan Berhem û Helbestên wî* (4. bs, C. 1). Stenbol. Nûbihar.
- Sağlık, Ş. (2005). Dergah I Edebiyat Sanat Kültür Dergisi. *İslami dergiler projesi*, 190, 12-16. İstanbul.
- Saydun, E. (2018). Teşe û Ciwankariyên Wêjeyî Di Dîwana Feqiyê Teyran De. (Hejmara Weşandinê: 505074). [Teza Lîsansa Bilind, Zanîngeha Van Yüzüncü Yılê]. <https://tez.yok.gov.tr/>.
- Şişman, B., & Kuzubaş, M. (2017). *Şehname'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri* (C. 1-1). İstanbul. Ötüken Neşriyat.
- Tenik, A. (2021). Sûfi Feqiyê Tayran'ın "Ey Av û Av" Şiirinde Varlık Dili. *Maardin. Artuklu Akademi*, 2021/8(2), 382-399.
- Usta, İ. (2020). Arap Edebiyatında Edebi Bir Tür Olarak Destan. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, 375-392.
- Uygur, S. (2005). *Türlerarası İlişkiler Açısından Ziya Osman Saba'nun Şiir ve Öyküleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi .
- Xanî, E. (2022). *Mem û Zîn. (Amadekar: Huseyn Şemrexî). Çapa Şeşem. Stenbol. Nûbihar.*
- Yıldırım, N. (2015). *İran Mitolojisi* (2. bs, C. 1). İstanbul. Pinhan Yayıncılık.
- Yıldız, A. (2016). *Qewlê Hespê Reş (Metn û Lêkolîn)* [Teza Lîsansa Bilind]. Mardin Artuklu Üniversitesi.